

ПОЄДНАННЯ ПРОЦЕСІВ ІНДУСТРІАЛЬНОГО ТА ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Розкрито сутність індустріальної та постіндустріальної стадій цивілізаційного прогресу, основні їхні риси та істотні відмінності. Обґрунтовано шляхи і методи посилення взаємодії індустріального та постіндустріального розвитку як основи стратегії випереджального зростання економіки та розвитку суспільства.

The article discovers the fundamental nature of the industrial and post-industrial stages of the civilized progress, their core features and principal distinctions. Ways and methods are revealed to build up interaction between the industrial and post-industrial advances as a background for the strategy of accelerated growth of an economy and development of a society.

Співвідношення індустріального та постіндустріального розвитку. Важливою умовою наукової обґрунтованості економічної стратегії є правильне розуміння закономірностей суспільно-економічного розвитку. На сучасному етапі ця вимога набула такої форми, як співвідношення індустріального та постіндустріального типів розвитку. Справа в тому, що відбувся перехід розвинених країн на нову, вищу, постіндустріальну стадію цивілізаційного прогресу, яка докорінно відрізняється від індустріальної. Якщо раніше панувало матеріальне виробництво, то нині – сфера послуг, тобто нематеріальне виробництво. Проте це не означає, що матеріальне виробництво зникло. Воно продовжує існувати, але завдяки високому науково-технічному рівню виробництва і продуктивності праці функціонування такого потужного промислового потенціалу, як, наприклад, американський, забезпечують лише 10 % зайнятих. У сільському господарстві зайнято 2,5 % працюючих, і вони годують не лише Америку, але й інші країни світу. Саме це привело до того, що майже 80 % зайнятих припадає на сферу послуг, тобто науку, освіту, охорону здоров'я, культуру – галузі, які забезпечують всебічний розвиток людини.

Віками люди використовували такі фактори виробництва: землю, капітал і працю. У новому суспільстві на перше місце виходить якісно новий виробничий ресурс – інформація і знання. Якщо земля, капітал і праця мають, хоч і різною мірою, але обмежений характер, то інформація і знання необмежені. Матеріальні блага у процесі споживання, хоча теж по-різному, але зникають, припиняють існування. А інформація і знання в цьому процесі ще більше поширюються. Людина, яка передає знання, сама їх не втрачає, знання стають надбанням багатьох людей.

Перетворення знань та інформації в головний виробничий ресурс зумовило появу таких нових понять, як інтелектуальний продукт, інтелектуальна праця, інтелектуальна власність, інтелектуальний капітал. Усе це докорінно змінює становище людини в суспільстві. Якщо в індустріальній економіці людині протистоїть величезна маса засобів виробництва, які, будучи приватною власністю, використовуються як засіб експлуатації людей, то з появою інтелектуального, людського капіталу в людині органічно поєднуються і її праця, і її капітал, тобто знання і досвід. Це означає, що коли раніше для поліпшення життя людей здійснювалися революції, проводились ті чи інші реформи, то нині людство увійшло в таку стадію, на якій саме розвиток людини, піднесення її матеріального, культурного і духовного рівнів визначають розвиток суспільства.

Для нового суспільства характерним є підрив ринкових відносин, насамперед їх основного закону – закону вартості, еквівалентних відносин. Планування сфери послуг означає, що найпоширенішим продуктом праці є послуги, які створюються, як правило, інтелектуальною, часто творчою працею, витрати яких визначити важко, а то і просто неможливо. До речі, економічна наука давно дійшла висновку про те, що в майбутньому суспіль-

стві з утвердженням творчого характеру праці товарне господарство буде підірване. Отже, короткий розгляд основних рис нової економіки показує, що індустріальна економіка і постіндустріальна відрізняються докорінно, характеризуються протилежними рисами: матеріальне – нематеріальне виробництво; земля, капітал і праця – інформація і знання; праця, що базується на матеріальному інтересі, – творча праця як внутрішня потреба; ринкова економіка – підрив її. А якщо врахувати, що Україна залишається на індустріальній стадії, до того ж глибока і тривала криза її відкинула назад, то відмінність між індустріальним і постіндустріальним розвитком стане ще глибшою.

Треба визнати, що проблема співвідношення індустріального і постіндустріального розвитку досить складна. Наприклад, ми ще не побудували повною мірою ринкову економіку, ще не діє повною мірою ринковий механізм, а нова економіка веде до підриву ринкового господарства. Проте це зовсім не означає, що ми маємо кинути одне і робити зовсім інше. Навпаки, ринкова економіка довела свої переваги, і наша країна має використати її становлення та розвиток для досягнення такого рівня господарського розвитку, нематеріального виробництва й утвердження творчого характеру праці, тобто здійснити перехід від людини економічної до людини творчої, що неминуче приведе до підриву ринкової економіки. Ще раз наголосимо, що для цього треба чимало часу, щоб досягти якісно нового рівня соціально-економічного розвитку.

Але було б великим прорахунком, якби ми не бачили, що в розвинених країнах і у нас теж відбуваються серйозні зміни в діянні закону вартості, в ціноутворенні. Інтелектуалізація, поширення творчої праці зумовлюють те, що ціни на її продукти визначаються не витратами праці, а корисністю цих продуктів. Виникає нова категорія: "вартість, створена знаннями". У ній, крім як у назві, по суті, нічого немає від вартості. І головне те, що це не щось абсолютно нове, а явище, яке існує і в нас. Наприклад, беремо дві художні картини, однакові за розміром, матеріалом, фарбами, але одна виконана талановитим майстром, а друга – ні. Перша матиме ціну, яка нічого спільного не має з матеріальними витратами, вона визначається її суспільно-естетичною корисністю і буде набагато вищою, ніж ціна другої картини. Цілком зрозуміло, що довгий час це було як виняток. Але ж не можна не бачити, що і в наших умовах відбуваються процеси поширення творчої праці. Вона дедалі більше проникає у виробництво (одяг, взуття, їжа, автомобілі, побутова техніка тощо), коли високий рівень технічного виконання має поєднуватися з художнім оформленням. І в нашому житті поступово зростає обсяг продукції відомих фірм, дизайнерів, кутюр'є, і ми платимо за їхню продукцію не стільки пропорційно затратам на виробництво, скільки відповідно до іміджу фірми, дизайнера, кутюр'є, які завдяки творчості зуміли створити красиві та зручні речі, надати кращі послуги. Отже, хочемо ми того чи ні, але змушені враховувати

зміни у вартісних відносинах дію такої нової категорії, як "вартість, створена знаннями".

Цей приклад, на нашу думку, переконливо доводить, що слід відрізнати такі процеси: становлення способу виробництва чи економічної системи як цілого й використання окремих процесів, навіть надзвичайно важливих, але все-таки як частки цілого. Одна справа – історична доля товарного виробництва як системи і зовсім інша – ті зміни у вартісних відносинах, які відбуваються у наш час. Якщо підлив товарного виробництва буде в майбутньому, то використання категорій корисності та вартості, створеної знаннями, – це справа сьогоднішнього дня.

Щоб перейти до панування сфери послуг (як однієї з рис нового суспільства), нам треба техніко-технологічно переозброїти економіку, досягти такого рівня продуктивності праці, щоб приблизно лише третя частина зайнятих забезпечувала такий рівень матеріального виробництва, який повністю задовольняв би потреби суспільства в матеріальних благах. Коротше кажучи, якщо в Україні виробляється 865 дол ВВП на душу населення, то в країнах Євросоюзу – 20 тис., а в окремих розвинених країнах – вдвічі більше. Тому перехід до постіндустріальної стадії нашої країни – справа майбутнього. Але це зовсім не означає, що ми не можемо якнайширше використовувати інформацію та знання як якісно новий виробничий ресурс і такі нові категорії, як інтелектуальна праця, інтелектуальна власність, інтелектуальний капітал. Більше того, Україна багато втратила, що дуже запізнилась з науковим, правовим обґрунтуванням і практичним регулюванням відносин інтелектуальної власності. Отже, наукове освоєння цілого ряду постіндустріальних процесів і якнайширше їх використання в Україні – це гостра необхідність, без цього просто неможливо рухатися вперед.

Таким чином, докорінна відмінність індустріальної та постіндустріальної стадій цивілізаційного прогресу зовсім не дає підстав для протиставлення притаманних їм процесів. Навпаки, саме життя вимагає не лише використання, але й забезпечення взаємодії індустріальних і постіндустріальних процесів. Цей висновок ґрунтується не лише на теоретичних узагальненнях, але й на реальному історичному досвіді.

Перше – це закономірності прогресу цивілізації. Як відомо, промислова революція в Англії наприкінці XVIII – на початку XIX ст. відкрила індустріальну епоху й визначила індустріалізацію як форму системної трансформації кожної країни в індустріальну. Але в Росії цей процес розтягнувся в часі, тому що для індустріалізації треба було здійснити революцію, подолати феодальні відносини і створити для індустріалізації умови. Реформа 1861 р. підірвала кріпосництво і відкрила можливість для поширення індустріальних процесів. Але залишки феодалізму були настільки значними, що не дали можливості перейти в індустріальну епоху. І лише революція 1917 р. дозволила колишньому Союзу здійснити потужну індустріалізацію країни і перейти на індустріальну стадію розвитку.

Це і є загальний, системний перехід від аграрної до індустріальної економіки. Але разом з цим процесом відбувалось і в першій половині XIX ст. (тобто до відомої реформи), а особливо в другій його половині широке проникнення індустріальної технології (будівництво залізниць, підприємств машинобудування, у тому числі сільськогосподарського, поширення акціонерної форми капіталу і багатьох інших). Якби Росія чекала повної індустріалізації, то ми, напевно, і сьогодні б не на поїздах, а на волах їздили. Отже, закономірність прогресу цивілізації є такою: поступово відбувається кількісне нагромадження

індустріальних форм економіки, які з часом (і навіть дуже великим часом) переходять в якісно нове індустріальне суспільство. Ця закономірність виявляється й на сучасному етапі. Прорив розвинених країн на постіндустріальну стадію визначив напрям, шляхи і методи руху цивілізації. Кожна країна, яка турбується про своє майбутнє, має не лише використовувати надбання цивілізації, але й рухатися за траєкторією становлення й розвитку постіндустріального суспільства. Це не означає, що вона вже переходить на нову стадію, але вона може широко використовувати процеси і категорії, властиві новому суспільству. Більше того, не можна йти вперед, ігноруючи історичний імператив, не використовуючи напрям, шляхи і методи руху цивілізації.

Друге – глобалізація економіки світу. Це вища форма інтернаціоналізації світового господарства, зумовлена становленням нового технологічного способу виробництва, тобто поширенням інформаційно-телекомунікаційних технологій. Будучи породженою цими процесами, вона сприяє їх швидкому і великому поширенню в країнах світу. Поширення і використання інформаційно-телекомунікаційних технологій – це і є реалізація одного з корінних процесів постіндустріального розвитку. Варто подивитись навколо себе, щоб неозброєним оком побачити зростання комп'ютеризації країни, поширення інформаційно-телекомунікаційних технологій, мобільного зв'язку, ролі і значення Інтернет. Головна проблема полягає не в тому, відбуваються постіндустріальні процеси чи ні. Вони відбуваються. Питання в тому, наскільки активно та інтенсивно ми використовуємо їх у практиці господарювання. І тут, очевидно, виявляється чи наше нерозуміння ролі і значення цих процесів, чи невміння їх використати. Вдумаємось: у часи діяльності академіка В.Глушкова було створено в Академії наук України потужний кібернетичний центр, в університетах – факультети кібернетики. Експерти вважають, що в Україні було зосереджено 35–40 % кібернетичного потенціалу колишнього Союзу, що відкривало величезні можливості для створення і швидкого розвитку індустрії програмного забезпечення. Ще й сьогодні керівники держави гордовито заявляють, що наша країна за кількістю програмістів посідає четверте місце у світі. А який результат? На жаль, потужний потенціал значною мірою втрачено, велика кількість програмістів емігрувала. В Україні налічується приблизно 1 млн комп'ютерів, у той же час Польща і Росія мають по 9 млн комп'ютерів, тобто в 9 разів більше. Низький рівень комп'ютеризації зумовлює малу кількість користувачів Інтернету. Нині це один з головних показників розвитку цивілізації. У нас їх кількість становить приблизно 1,5–2 %, а в Європі вже досягла 31 %.

Поки у нас гадають, чи можна нам не те що розвивати, а навіть мріяти про постіндустріальні процеси, Індія за останні 15–20 років перетворилася на одного із світових лідерів з виробництва такого інтелектуального продукту, як програмне забезпечення. Вона експортує його більш як на 10 млрд дол. А її студенти вчилися й на наших факультетах кібернетики. Що ж це виходить? Для нас постіндустріальні процеси – це "ілюзія і романтизм", а для Індії – це великий і благодатний простір збільшення і докладання великої маси інтелектуальної праці, яка дає величезні результати.

Індія, менш економічно розвинена порівняно з Україною, що не мала того кібернетичного потенціалу, який мала наша країна, пішла шляхом створення індустрії програмного забезпечення і ще в середині 80-х років створила для цього систему технопарків. Інтелектуальний продукт важливий тим, що для нього (у т. ч. для програмного забезпечення) не треба ні шахт, ні заводів,

ні потужного транспорту. Висококваліфіковані програмісти на основі математичного апарату створюють програми для комп'ютерів, які електронними засобами передаються в різні кінці планети. Для створення програмного забезпечення потрібні лише приміщення, електроенергія, комп'ютери, засоби зв'язку – тобто матеріальні затрати мінімальні. А ціна на нього, як і на всі інтелектуальні продукти, дуже висока, що й забезпечує надзвичайно велику ефективність цієї галузі.

Не скориставшись потужним кібернетичним потенціалом, який нам дістався у спадок, при великих потребах у валюті, ми зосередилися на виробництві металу. Саме він став головним об'єктом експорту і надходження валюти. Видобуток руди і вугілля мільйонами тонн, величезні перевезення залізницею, цілодобова робота потужних металургійних комбінатів – усе це велика і тяжка праця народу. Звичайно, це наше велике досягнення. Але наскільки виграшним могло б стати поєднання потужного металургійного виробництва з розвитком сучасних інтелектуальних технологій. На жаль, наші прорахунки – не тільки в цьому. Справа дійшла до того, що Україна відстає і в такій традиційній галузі інформатики, як книговидавництво. Вона видає 1 книжку на кожного жителя, а Росія – 4, Беларусь – 6, Німеччина – 8, США – навіть 18 книжок. До того ж у нас державною мовою видається їх трохи більше 2/3 загального обсягу. Починаючи з 1993 р. йде ліквідація книжкових магазинів. Наприклад, у Києві в 1991 р. їх було 95, а тепер – аж 11. Як же негативно це позначається на розвитку науки, освіти, культури!

Хіба недостатньо фактів, які свідчать про те, у що обходиться Україні нерозуміння чи ігнорування закономірностей цивілізаційного прогресу, насамперед постіндустріальних процесів? Досвід переконує, що процеси постіндустріального розвитку – це не "ілюзорні уявлення", не "романтизм", а реальні процеси розвитку економіки і суспільства в цілому на сучасному етапі. Нині завдання одне – треба повернутися обличчям до цих нових і дуже ефективних процесів, забезпечити їх гідне фінансування. І висококваліфіковані спеціалісти, які тепер часто працюють на інші держави, працюватимуть на Україну, щоб вивести її з того становища, в якому вона перебуває.

Національні та світові програми створення інформаційного суспільства. Нове суспільство називають постіндустріальним, постекономічним тощо, оскільки, як було показано, йдеться про багатосторонні і кардинальні зміни в розвитку цивілізації. Але однією з найпростіших є назва "інформаційне суспільство", бо вона відбиває корінну зміну – перетворення інформації і знань у головний виробничий ресурс. Всупереч усіляким домислам про неможливість постіндустріального розвитку для України, отже, і для країн, що перебувають на індустріальній стадії, національні рухи за інформатизацію економіки і суспільства, які очолює і регулює ООН, набули загальносвітового характеру. Для цього розроблено Спеціальну програму створення інформаційного суспільства, яка об'єднує національні програми і спрямовує рух усіх членів ООН цим шляхом.

Так, в Україні вже два роки діє затверджена урядом нашої країни та спеціалізованою Програмою розвитку ООН програма "Інноваційний трамплін: інформаційно-комунікаційні технології задля добробуту України". Відповідно до цієї програми розробляється стратегія розвитку ІКТ і визначаються шляхи її практичної реалізації. Усе це дало змогу підвищити частку власне інформаційного продукту до 12 % загального валового продукту, хоча цього, безперечно, замало. Аналогічний показник у розвинених країнах перевищує 20 % [1].

За даний час більш як у 20 разів збільшився індекс активності української Інтернет-аудиторії, розширюється інформаційна мережа вищих закладів освіти. Україна першою серед країн СНД приєдналася до європейської освітньо-наукової мережі GEANT, яка охоплює понад 3000 науково-дослідних і навчальних закладів і 3 млн індивідуальних користувачів з 31 європейської країни. У межах проекту Міжнародного союзу електрозв'язку у БАТ "Укртелеком" створено філіал Академії Cisco з питань підготовки спеціалістів у галузі мережевих технологій. Одеська національна академія зв'язку здійснює проект "Система дистанційного навчання на базі сучасних телекомунікаційних та інформаційних технологій у галузі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для країн СНД". Наприкінці жовтня 2003 р. у Києві на базі Центру "Укрчас-тотнагляд" відкрито навчальний центр підвищення кваліфікації кадрів для країн Європи та СНД. У світі діє 5 таких центрів: для Західної і Центральної Африки, Східної і Південної Африки, Азіатсько-тихоокеанського регіону, Америки та Арабського регіону.

Як видно, вже на перших етапах поширення інформаційно-телекомунікаційних технологій неминуче виникає потреба поєднання розробки і реалізації національних програм з налагодженням і поглибленням міжнародного співробітництва. Взаємодія загального, міжнародного, з особливим, національним, є необхідною умовою швидкого оволодіння ІТ-технологіями та їх широкого використання.

Складність цього процесу полягає в тому, що сучасні технології розвиваються одночасно вглиб і вишир. Характерною рисою нинішнього етапу є цифрова трансформація всіх складових нових технологій. Цифрові технології стають рушійною силою підвищення продуктивності та конкурентоспроможності економіки, зростання рівня життя народів. Цифрову інформацію просуває Інтернет. Інфраструктура зв'язку стає цифровою й об'єднується з Інтернетом. У майбутньому здійснюватиметься бездротове підключення до Інтернету, що визначає його великі перспективи. Створюються інтегровані пристрої, які об'єднують обчислювальні функції з бездротовою комунікаційною інфраструктурою, тобто відбуватиметься інтеграція обчислювань з телекомунікаціями. Спеціалісти вважають, що в найближчі 20 років відбуватимуться прогресивні зміни в ІТ і їх треба вчасно розпізнавати та вміло використовувати.

Водночас нові технології швидко виходять за межі розвинених країн, проникають у різноманітні сфери економіки та суспільного життя. Так, Інтернет сьогодні налічує 700 млн користувачів, найближчим часом їх кількість зросте до 1 млрд, а згодом – і до 2 млрд. Нині у світі налічується близько 1 млрд користувачів мобільного зв'язку. Телефони стають цифровими, можуть фотографувати, здійснювати відеозапис, комп'ютерні розрахунки, відправляти короткі повідомлення. Обсяг торгівлі через Інтернет уже обчислюється кількома трильйонами доларів. У найближчі роки він сягне 10 трлн дол., що є еквівалентним усій економіці США.

Отже, зростання та вдосконалення ІТ-технологій та швидке їх поширення неминуче поєднують розвиток і реалізацію національних програм розробки й використання нових технологій з налагодженням і поглибленням міжнародного співробітництва. Сама природа процесів інформатизації економіки та суспільства відзначається інтернаціональним характером, тому що самостійне розв'язання проблем неодмінно має спиратися на світовий досвід і враховувати його.

Під егідою Держкомзв'язку та інформатизації України громадською робочою групою за підтримки та фі-

нансової допомоги Міжнародного фонду "Відродження" розроблено довгострокову програму "Електронна Україна", спрямовану на розвиток Інтернет-індустрії та створення на її базі "електронної держави". Для цього передбачено широке використання сучасних інформаційно-комунікаційних засобів, передусім Інтернету, на всіх рівнях державного управління (від уряду до місцевих адміністрацій), перехід усіх державних структур на електронний документообіг, об'єднання локальних державних мереж в інтегровану мережу, доступ державних службовців до Інтернету, а також уможливлення інтерактивної участі громадян України через Інтернет у державних процесах, таких, наприклад, як вибори.

Електронна стратегія передбачає розробку і реалізацію національних програм переходу до інформаційного суспільства на основі взаємодії уряду, суспільства і приватного сектора. Е-уряд, е-бізнес, е-підприємництво, е-суспільство, е-навчання та е-освіту визнано пріоритетними у формуванні інформаційного суспільства. Серед пріоритетів – створення системи електронного уряду, фундаментом якої є розвиток вітчизняної індустрії програмних, комп'ютерних і телекомунікаційних засобів. Це мають бути інтегрована інформаційна система органів влади, система інформаційних ресурсів, система захисту, урядовий веб-портал, базова мережа, а також кадри, які забезпечуватимуть функціонування системи. Проект електронного уряду вже має певне практичне втілення: створено веб-портал українського уряду, який сприяє широкий поінформованості про діяльність державних структур. За рейтингом розвитку електронного уряду Україна посідає далеко не останню позицію в світі, адже понад 80 % органів державної влади мають веб-сайти.

Держкомзв'язку розробив технологію підключення органів державної влади до Інтернету, завершено створення та державну реєстрацію об'єднання підприємств "Українська мережевий інформаційний центр", який адмініструватиме домен ЦА. Динамічно розвивається й сегмент Інтернет: кількість веб-серверів за п'ять років досягла 20 тис., активних користувачів мережі – понад мільйон.

Загальнодержавна програма "Електронна Україна", яку почали розробляти ще у 1999 р., на жаль, так і не вийшла за межі відомчого документа. Тепер ця програма потребує і доробки, і переробки. У 2003 р. було здійснено спробу законодавчо закріпити цей надзвичайно важливий напрям роботи – підготовлено проект закону "Про загальнодержавну (національну) програму "Електронна Україна", але ще на початку червня цього ж року Кабінет Міністрів повернув цей документ його автору – Держкомзв'язку – для доопрацювання. Нині і сама Програма, і проект закону перебувають на узгодженні в уряді. Зрозуміло, що ця програма масштабна і дорога. За оцінками експертів, для її реалізації потрібно 8–10 млрд грн. І хоча з державного бюджету пропонується взяти для цього 2 млрд грн, але й ця сума для нього досить значна.

Створення такої важливої національної програми та її затвердження у вигляді закону зайняли вже майже 5 років. Очевидно, за всієї складності і значущості цього документа бюрократичне зволікання пов'язане й з нерозумінням ролі інформатизації у сьогоденні та майбутньому України і того, як це не відповідає турботі Генеральної асамблеї ООН про формування глобального інформаційного суспільства. Але головним є те, що такі темпи не за виконанням, а ще за розробкою та затвердженням цього документа перебувають у кричущій суперечності з темпами науково-технічного прогресу та його ключовим напрямом – впровадженням інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Незважаючи на те, що програму все ще не затверджено, новітні процеси в галузі інформатизації, насамперед перехід на цифрову технологію, пробивають собі дорогу. Вони не лише осмислюються в науці, але вже й здійснюються на практиці.

Київська дирекція "Укртелекому" вже здійснює масштабний проект модернізації системи телефонного зв'язку шляхом переходу на цифрові АТС. На нові АТС планується переключити всіх абонентів до кінця 2005 р. У 2003 р. завершено перший пусковий комплекс. Відомо, що в системі зв'язку навіть у столиці є багато недоліків – близько 110 тис. спарених телефонів, що неминуче викликає дискомфорт, майже половина телефонних станцій застарілих (декаднокрокових, аналогових), що позначається на якості зв'язку. Усе це утруднює доступ до Інтернету, заважає розвитку електронного зв'язку. Здійснення програми модернізації дозволяє вже в першій половині 2004 р. зробити цифровими 70 % АТС, розблокувати спарені телефони, ввести додаткові послуги: пароль для дзвінків у міжміському та міжнародному напрямках, переадресацію вхідних викликів, з'єднання без набору номера тощо. Таким чином, потреби в цьому виді зв'язку будуть набагато краще задоволені, зросте його якість.

Ще раз наголосимо: саме життя зумовлює широке використання такого постіндустріального процесу, як інформатизація. Потреби в освоєнні та впровадженні інформаційно-телекомунікаційних технологій зростають дуже швидко.

Україна має утвердитися на шляху інформатизації. У 2002 р. міжнародні експерти проаналізували стан готовності національних мереж до використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій у 82 країнах. За цим рейтингом Україна посіла 70-е місце, а першою була Фінляндія, четвертою – Естонія. Низький ступінь поширення високих технологій та Інтернету, недостатня насиченість бездротовим і широкосмуговим зв'язком не дають змоги Україні піднятися на потрібний конкурентний рівень. Проте, незважаючи на порівняно невелику кількість персональних комп'ютерів у населення і користувачів Інтернету, Україна має шанси скористатися новітніми технологіями і змінити ситуацію на краще.

Інформаційні технології можуть стати каталізатором економічного зростання України. Наявність хорошого спадку у вигляді інтелектуального потенціалу, високий рівень загальної освіти, плани щодо реалізації проекту електронного уряду – все це запорука того, що Україна має можливості істотно змінити ситуацію. Крейд Баррет, головний виконавчий директор всесвітньо відомої корпорації Intel, ознайомившись із станом справ у галузі інформатизації, підкреслив недостатній її рівень при досить значних можливостях і висловив побажання: "Україні треба усвідомити важливість і необхідність стратегічних інвестицій у комп'ютерну і комунікаційну інфраструктуру, в програми досліджень і розробок, в освітню сферу. Це дозволить зміцнити позиції країни на світовому ринку".

Інформаційні технології є найпотужнішим інструментом розвитку всіх держав світу. Глобалізація інформаційного простору сприяє розширенню інформаційного обміну та розвитку міжнародного співробітництва, взаємодопомозі в розвитку бізнесу, науки, культури та освіти, усуненні часових і просторових бар'єрів, розв'язанні проблем побудови розвиненого інформаційного суспільства. У Києві проведено міжнародний конгрес "Інформаційне суспільство – стратегія розвитку в ХХІ столітті", на якому особливу увагу було приділено концентрації сил на подоланні "цифрового розриву", який негативно позначається на загальному розвитку людства, на потребах розвитку новітньої програмної індустрії

як основи сучасної промисловості, ролі держави та громадських організацій у забезпеченні доступу до інформаційно-телекомунікаційних технологій, створенні центрів колективного доступу (поштові відділення, бібліотеки, школи) з надання широкої інформації за прийнятною ціною.

Міжнародне співробітництво має сприяти ідентифікації і застосуванню спільних норм і стандартів, наданню ноу-хау, наданню технічної допомоги для подолання "цифрового розриву" між різними країнами.

Зростання ролі і значення міжнародної взаємодії держав у галузі інформатизації суспільства дістало свій вияв у тому, що з ініціативи ООН 10–12 грудня 2003 р. відбувся Всесвітній самміт з питань інформаційного суспільства. Це – відповідь світової спільноти на виклик цифрової революції, яка може ще більше посилити розрив між розвиненими країнами, де ця революція має необхідну реалізацію, і країнами, які відстають у розвитку науки, освіти і технологій, отже, повільно і слабо освоюють досягнення даної революції. Унаслідок цього нерівномірність у розвитку багатих і бідних країн, яка вже існувала і поглиблювалася на індустріальній стадії, може призвести до катастрофічних наслідків шляхом прискореного зростання цифрового розриву.

Всесвітній самміт у Женеві в грудні 2003 р. приділив велику увагу процесам становлення інформаційного суспільства, пом'якшення "цифрового розриву" між розвиненими країнами і країнами, які стали на шлях розвитку. На самміті було прийнято два основних документи: "Декларацію принципів" та "План дій". Відповідно до них усі країни зобов'язані розробити і прийняти національні стратегії розвитку інформаційного суспільства. Ці документи є світовою програмою спільної роботи держав, спрямованої на побудову інформаційного суспільства. Вона включає різноманітні заходи, які забезпечують розширення і поглиблення міжнародного співробітництва, гарантування безпеки інформаційно-комунікаційних систем та інформаційного суспільства в цілому, створення і запровадження міжнародної системи сертифікації систем і засобів інформації, підготовку кадрів.

Усе це незаперечно показує, що побудова інформаційного (а отже, постіндустріального) суспільства – не ілюзія, не романтика, а реальні національні і світові процеси його створення. Тому важливо не відкладати ці процеси на колись, на майбутнє, а вже сьогодні виховувати розуміння цих процесів і піднімати діяльність держави, громадських організацій, підприємств, населення щодо будівництва інформаційної економіки та інформаційного суспільства.

Досвід країн світу, які домоглися великих успіхів у розробці та імпорті, широкому застосуванні передових технологій, свідчить, що їхні далекоглядні керівники визначили національним пріоритетом інвестиції в ІТ-сектор. Вони дедалі глибше усвідомлюють, що для підтримки конкурентоспроможності треба впроваджувати інформаційні технології та створювати середовище, сприятливе для бізнесу та іноземних інвестицій. Найбільш успішно курс на інформатизацію проводять Ірландія, Південна Корея, Естонія, Ізраїль. У цих країнах акцент робиться на освіті, проектно-дослідницьких роботах, створенні широкосмислової структури зв'язку. Розвитку бізнесу й запровадженню ІТ сприяє політика уряду, спрямована на створення сприятливих "правил гри" та податкової системи.

Україна, як уже зазначалося, провела значну роботу щодо розробки Національної стратегії становлення і розвитку інформаційного суспільства. Делегація нашої країни на Всесвітньому самміті була представницькою. До неї входили не лише представники держави, але й

бізнесових та громадських кіл. Активність України в підготовці та проведенні самміту сприяла тому, що український фонд "Інформаційне суспільство України" (ICU) отримав статус регіонального координатора країн Східної Європи та Центральної Азії на 2004 р.

На самміті досить категорично пролунала заява про те, що розробка документів відповідно до "Декларації принципів" та "Плану дій" є можливою лише завдяки співпраці державного, бізнесового та громадського секторів суспільства, а реалізація національних стратегій інформатизації може бути успішною лише за умови створення та активної діяльності спеціального органу при Президентові країни. Зазначалося і те, що до державного керівництва процесами інформатизації ставляться нові вимоги – обґрунтованості й оперативності рішень. Разом з тим ці вимоги є закономірними до громадськості та бізнесових структур, які у співпраці з державними органами мають виявляти ініціативність, високу компетентність і діловитість у розвитку інформаційного суспільства.

Отже, і наш національний, і світовий досвід диктують необхідність якнайширшого розгортання наукової і практичної діяльності щодо інформатизації економіки і суспільства.

Людина – мета, мірило і головний фактор прогресу

Важливим і необмеженим напрямом використання постіндустріальних процесів є розвиток людини, нагромадження людського капіталу як вирішального фактора розвитку економіки і суспільства в цілому. Уже було наголошено, що нове суспільство докорінно змінює становище людини в суспільстві, забезпечує підвищення освітнього, професійного і культурного рівнів, всебічний її розвиток, переростання людини економічної в людину творчу, утвердження творчої діяльності людини. Людина стає не лише метою і мірилом суспільного розвитку, але й головним, визначальним фактором розвитку економіки і суспільства.

В економіці, як правило, з нічого може бути тільки нічого. Як інформатизація розвивається не на порожньому місці, а спирається на вже існуючі форми, перетворює і підносить їх, створює якісно нову інформаційну систему, так і всі або майже всі процеси розвитку людини, властиві майбутньому суспільству, своє коріння мають в індустріальному суспільстві. Так, однією з головних рис нового суспільства є перехід від панування матеріального виробництва до панування сфери послуг. Ця закономірність має вияв і за наших умов. Якщо на початку 90-х років в Україні майже три чверті працюючих було зайнято в матеріальному виробництві і трохи більше чверті – у сфері послуг, то в 2001 р. у матеріальному виробництві було зайнято 50,9 % загальної чисельності зайнятих, а у сфері послуг – 49,1 % [2]. Інакше кажучи, ми перебуваємо на такому рівні суспільно-економічного розвитку, коли ці дві сфери щодо зайнятості зрівнюються. Це – важливий рубіж на шляху до панування сфери послуг. Якщо пошириться інноваційний тип розвитку, відповідне йому зростання технічного рівня виробництва і продуктивності праці, то зміна структури економіки на користь сфери послуг відбуватиметься швидкими темпами.

Запорукою цього процесу є те, що сфера послуг і зайнята в ній праця характеризуються вищим ступенем якості, насамперед, інтелектуалізації праці порівняно з іншими сферами. Так, у промисловості питома вага працівників, які закінчили вищі навчальні заклади всіх рівнів акредитації, становить 40,1 %, у сільському господарстві – 19,7 %. Водночас у галузях охорони здоров'я та соціального забезпечення їх частка дорівнювала 64,3, освіти – 69,4 % [2]. Ще більш переконливими є дані про частку праці з найвищим освітнім показником,

тобто вищою освітою III та IV рівнів акредитації. У сільському господарстві їх – 6,2 %, на транспорті та у зв'язку – 12,9 %, у промисловості – 15,1 %, а в охороні здоров'я – 20,5 % і освіти – 48,6 % [2, с. 436].

Значна частка високоосвічених і висококваліфікованих працівників є запорукою дальшого посилення процесів інтелектуалізації праці. Якби держава повною мірою фінансувала науку, освіту, охорону здоров'я і культуру, то ці процеси проходили б ще швидше. Тому не треба чекати, що колись відбудеться інтелектуалізація праці. Вона відбувається вже тепер, і держава має всіляко сприяти цим процесам.

Переважання галузей сфери послуг за рівнем інтелектуалізації праці порівняно з матеріальним виробництвом цілком закономірно характеризується у вищим ступенем економічної ефективності, що має свій вияв у значно більшій питомій вазі доданої вартості в продукції (послугах) сфери послуг. Так, у 2002 р. в цілому по народному господарству питома вага доданої вартості у валовому внутрішньому продукті становила 37,7 %, а в ряді галузей вона була ще меншою. У добувній промисловості вона дорівнювала 31,3 %, в обробній – навіть 24 %. Водночас у цілому ряді галузей цей показник перевищував середній по нашій країні. Наприклад, у результатах роботи будівництва додана вартість становила 40,3 %, сільського господарства – 44 %. Слід зазначити, що цей показник на транспорті і в зв'язку, тобто в галузях, які, напевно, найбільше пов'язані з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій на сучасному етапі, становив 59 %. І все-таки галузі сфери послуг відрізнялися від галузей матеріального виробництва значно вищою питоною вагою доданої вартості. В охороні здоров'я та сфері соціальної допомоги цей показник дорівнював 51,8 %, а в освіті – майже 70 % [2, с. 36]. Ще вчора сфера послуг видавалася як "невиробнича", а сьогодні виявляється, що це найефективніше нематеріальне виробництво, де створюється найбільша нова (додана) вартість. Вищий рівень інтелектуалізації праці зумовлює створення інтелектуального продукту, принципово новою рисою якого є те, що на частку висококваліфікованої праці припадає приблизно 70 % витрат виробництва. Оскільки додана вартість створюється живою працею, то тим самим пояснюється, чому в освітньому продукті найвища частка доданої вартості. Отже, високоінтелектуальна сфера створює і джерело підвищеної оплати праці, пояснює, чому капіталовкладення в неї, особливо в освіту, є найефективнішими, – вони найшвидше окуповуються і забезпечують найбільшу віддачу.

Зростання питомої ваги розумової праці, інтелектуалізація праці є необхідною умовою переростання людини економічної в людину творчу. Творча праця, творча діяльність людини – одна з визначальних рис нового суспільства. Аналіз показує, що не всяка розумова праця є творчою. Багато працівників з вищою освітою зайнято рутинною роботою, яка далека від творчості. Це означає, що в сучасних умовах не лише фізична, але й розумова праця є виявленням людини економічної, бо вона керується в процесі праці матеріальними інтересами, матеріальною мотивацією. Творча праця, творча діяльність – це внутрішня потреба людини. Як і процеси інтелектуалізації праці, так і творча діяльність людини існують і на індустріальній стадії, але спочатку як виняток, а з розвитком науки, техніки, економіки і суспільства творчий характер праці виявляється в усе нових галузях і сферах економіки. Так, у нас праця літераторів, працівників мистецтв має творчий характер, і вони об'єднуються у творчі спілки. У своїй діяльності ці працівники керуються інтересами розвитку літератури і мистецтва, прагнуть досягнути вершин людського

духу, хоча й вони пов'язані з матеріальними інтересами і стимулами. Інакше кажучи, це – праця, яка, з одного боку, є прообразом майбутнього, майбутньої творчої діяльності людини, а з іншого – несе на собі відбиток сучасності. Разом з тим не можна не бачити, що на наших очах відбувається поширення творчої праці. Наприклад, у багатьох галузях промисловості з'явилися дизайнери, кутюр'є, які завдяки своїй творчій праці створюють високі зразки взуття, автомобілів, побутових техніки тощо. Як би добре не були зроблені речі, в тому числі й техніка, але без художнього їх оформлення вони не користуватимуться великим попитом. І ми з інтересом спостерігаємо, як удосконалення технічного змісту супроводжується поліпшенням форми, привабливим дизайном.

Ще недавно проблеми розвитку людини були предметом гасел, теоретичних вправ, ближчих чи дальших від дійсності. Нині це – прагматична проблема, яка відбиває реальне зростання ролі людини в розвитку економіки і суспільства. Ось чому ООН уже ряд років розробляє і використовує індекс людського розвитку. Цей індекс спирається на такі показники: середня тривалість життя, рівень письменності та освіти, дохід на душу населення. Досвід показав, що він краще враховує "матеріальний" бік розвитку людини і недостатньо розкриває ступінь її суспільно-політичної активності. Тому останніми роками індекс людського розвитку враховує розвиток демократії в країні.

На жаль, за цим рейтингом Україна посідає 80-те місце, а наші сусіди: Польща – 37-ме, Росія – 60-те, Естонія – 42-ге, Литва – 49-те, Латвія – 53-тє. Про вирішальну роль людини, її розвитку у вдосконаленні суспільства свідчить і показник економічної свободи, розроблений Нобелівським лауреатом М.Фрідменом. Якщо індекс людського розвитку базується на 4–5 показниках, то індекс економічної свободи – на 37. Згідно з цим рейтингом, Естонія посідає 35-те місце, Латвія – 47-ме, Литва – 60-те. Росія перебуває на 116-му, а Україна – на 119-му місцях. У щорічному звіті за 2003 р. американської неурядової організації Freedom House Україна названа "частково вільною" в числі п'яти країн, що виникли після розпаду колишнього Союзу. До їх числа потрапили Вірменія, Грузія, Росія та Молдова. Цей рейтинг формується з урахуванням рівня політичних прав і громадянських свобод. Оцінюються вони за 7-бальною системою, за якою 1 балом оцінюється найбільший ступінь свободи, а 7 – найменший. Обидва рейтинги досить переконливо показують, що в нас далеко не все гаразд з розвитком людини, з реальним підвищенням її ролі в розвитку економіки і суспільства.

Економічна свобода – це не якесь абстрактне побажання, це потужний фактор економічного розвитку. Визьmemo малий і середній бізнес

Його розгортання – це поширення руху підприємництва, підвищення ролі і значення людини, її ініціативи, використання резервів для економічного зростання і, що особливо важливо, підвищення ефективності господарської діяльності. У розвинених країнах, де існує широка економічна свобода для діяльності людини, малий і середній бізнес забезпечують до 30–40 % ВВП. Ті країни, економічне становище яких ще недавно мало відрізнялося від нашого, – Польща, Угорщина, Чехія – створили сприятливі умови для розвитку малого і середнього бізнесу, і він дає вже близько 50 % ВВП. У Росії цей показник становить 20 %. В економіці України частка малого і середнього бізнесу, згідно з оцінками експертів, не перевищує 10 %. Вражає й те, що на цьому рубежі малий і середній бізнес "топчуться" протягом останніх п'яти років. Яка причина того, що величезні можливості малого і середнього бізнесу в нас не реалі-

зуються? За визнанням самих підприємців, "малий і середній бізнес в Україні існує в умовах жорсткого тиску з боку держави". Це стало можливим за умов, коли немає прозорої і стабільної законодавчої бази, коли до цього часу не прийнято Податковий кодекс, коли має місце надмірне втручання державних органів в економіку, коли з боку суспільства недостатній контроль за діяльністю органів влади. Як показує практика, малий і середній бізнес – це локомотив розвитку економіки, а економічна свобода – це та основа, на якій може швидко рухатися цей локомотив.

Забезпечення економічної свободи кожної людини – процес непростий. Адже його здійснення значною мірою пов'язане з розвитком економіки. Глибока економічна криза зумовила падіння ВВП на 59,2 %, зuboжіння значної частини населення. Важко збагнути, як Україна опинилася серед країн з низьким рівнем ВВП. У 2002 р. він у розрахунку на душу населення дорівнював 4583 грн, або приблизно 865 дол, що набагато менше, ніж у Росії, Румунії, не говорячи вже про Польщу та інших сусідів. Це стало причиною того, що за межею бідності проживає значна частина населення.

З переходом до економічного зростання відбувається збільшення номінальних і реальних доходів населення. Але ці процеси проходять повільно. Як було показано раніше, однією з головних причин недостатнього впливу економічного зростання на підвищення добробуту народу є те, що слабо збільшується ефективність економіки. Тому піднесення життєвого рівня населення визначається як подальшим зростанням економіки, так і, особливо, якісними зрушеннями в ній, які забезпечували б і поліпшення структури, і підвищення її ефективності.

Для цього необхідно реалізувати стратегію випереджального розвитку, який визначається такими факторами.

Перше: історичний досвід незаперечно говорить, що цивілізаційний прогрес знаходить вияв і у прискоренні економічного розвитку. За даними Світового банку, для подвоєння обсягу виробництва на душу населення, що існувало в 1890 р., Великобританії потрібно було 58 років. У США це досягнуто за 47 років (за точку відліку взято 1939 р.). Японія подвоїла виробництво на душу населення за 37 років. Після Другої світової війни багато країн подвоїли обсяг виробництва на душу населення ще швидше, ніж Японія: Бразилія – за 18 років, Індонезія – за 17, Південна Корея – за 11, а Китай – за 10 років. Отже, прискорення економічного розвитку – це реальність, зумовлена можливістю спиратися на досвід і допомогу розвинених країн, брати на озброєння все краще, перевірене практикою. На жаль, ми не використовуємо повною мірою фактор прискорення економічного розвитку для забезпечення випереджального розвитку, особливо щодо техніко-технологічного оновлення виробництва та підвищення його ефективності.

Друге: дійсно, між "доганяльним" і "випереджальним" типами розвитку є істотна відмінність. Наздогнати країни-лідери, копіюючи їхню практику, неможливо. Досвід колишнього Союзу це підтверджує. Наздогнати може та країна, яка спирається на світовий досвід і переходить, як пише Є.Марчук, від "траєкторії переслідування" до "руху на випередження". Складність випереджального розвитку полягає в тому, що необхідно, з одного боку, модернізувати традиційне виробництво, технологічно переозброювати його, домагатися зростання ефективності економіки, що зменшувало б зайнятість відносно й абсолютно в матеріальному виробництві і забезпечувало зростання її у сфері послуг. Одночасно, з іншого боку, мають якнайширше використовуватися постіндустріальні, інформаційно-телекомуні-

каційні технології і для пріоритетного розвитку нових галузей (електронна промисловість, зв'язок та ін.), і для модернізації традиційних галузей. Виходить, що саме життя вимагає широкого використання постіндустріальних процесів, оскільки вони забезпечують випереджальний розвиток. Мимоволі виникає питання: як же автор, який заперечує використання постіндустріальних інформаційних технологій, уявляє собі прискорений, і тим більше випереджальний, розвиток?

Постіндустріальні технології дають таку ефективність, про яку за індустріальних технологій не можна було й мріяти. Матеріальні активи (майно, устаткування, фонди) становлять основну частину ринкової ціни індустріальних фірм. Інтелектуальні компанії можуть або зовсім, або майже зовсім не мати матеріальних активів, вони замінюються інтелектуальним капіталом. Наприклад, загальна капіталізація такої інтелектуальної фірми, як "Майкрософт", за станом на 1996 р. дорівнювала 85,5 млрд дол і водночас залишкова вартість її основного капіталу становила всього 930 млн дол. Це означає, що на кожні 100 дол, інвестованих у цю фірму, припадають основні фонди вартістю трохи більше 1 дол" [3]. Нині акціонерний капітал даної компанії перевищує 400 млрд дол, що дорівнює приблизно десяти обсягам ВВП України. Це – якісно новий різновид організації економіки, принципів її функціонування та ефективності.

Досягнення людської цивілізації, в кінцевому підсумку, означає ступіні свободи людини, багатство умов реалізації потенцій людської особистості, її здібностей, сутнісних сил. Трансформаційна модель, яка сформувалася у перші роки перетворень, фактично зводилася до однобічного економізму, не пов'язувала економічні реформи з соціальними, політичними та духовними чинниками. Формула "спочатку реформи, а потім реалізація завдань соціального розвитку" виявилася глибоко деструктивною. У результаті було втрачено чимало тих соціальних цінностей, які свого часу існували. Причому, якщо порушення соціальних і економічних прав людини можна пояснити глибокою і довготривалою кризою, недостатньою ефективністю економіки, то порушення основних громадянських прав – права на особисту свободу і недоторканність, виборчого права, права на свободу слова, думки, світогляду – це наслідок не лише низької правової свідомості багатьох громадян, а насамперед недооцінки цих прав з боку органів державної влади. Прикро, що експерти міжнародної організації "Репортери без кордонів" у світовому рейтингу свободи слова визначили Україні 112-те місце з 139 країн. Не спрацьовує і цілий ряд інших елементів забезпечення прав і свобод людини. Утворився розрив між законотворчою діяльністю в галузі прав і свобод людини та їх реалізацією в житті, що негативно впливає на морально-політичний клімат у суспільстві, породжує соціальну апатію населення, безвідповідальність окремих чиновників, призводить до втрати важливих демократичних цінностей. Моральне пригнічення людини гальмує розвиток і економіки, і суспільства.

На Заході давно розкрили логіку розвитку людини та її праці. Згідно з "теорією людських відносин" людина складається з тіла, розуму і духу, які відбувають різні ступені в розвитку цивілізації. На перших його етапах головну роль відігравала фізична праця, тобто реалізація можливостей тіла. Поряд з примусовими методами, які широко застосовувалися, була створена ціла наука – тейлоризм, яка за допомогою раціоналізації рухів у процесі праці забезпечила значне зростання її продуктивності. У подальшому все було зроблено для того, щоб привести в дію людський розум, що знайшло свій вияв у велетенському розвитку науки і техніки, науково-

технічному вдосконаленні виробництва. Зрозуміло, що за цих умов примус не міг спрацювати, методи заохочення, стимулювання, які не відігравали великої ролі на перших етапах, набули величезного розвитку, стали потужним фактором прогресу науки, техніки і виробництва. На цій основі зросли освітній, професійний рівень працівників, було створено високі умови життя та праці людей. І на перший план вийшли проблеми духу людини, високої її культури. Без того, щоб людина була людиною, щоб вона відчувала себе рівною серед усіх, щоб вона користувалася матеріальними і культурними благами, щоб забезпечувалися її права і свободи, не можуть проявитися різнобічні здібності людини, вона не зможе самовіддано працювати, активно виявляти себе і на виробництві, і в суспільному житті. Ні добробут людей, ні професійно-технічний рівень, ні матеріальні стимули самі собою не могли забезпечити мотивацію до праці. Усі ці необхідні елементи життя людини мають доповнюватися і наповнюватися людськими відносинами, щоб людина відчувала себе повноправним членом трудового колективу і суспільства в цілому.

В Україні, народ якої відзначається досить високою освіченістю, забезпечення прав і свобод людини, створення умов для реалізації здібностей людей, їхньої ініціативи та підприємливості є необхідною умовою прогресу. І як боляче усвідомлювати, що, всупереч потребам зростання країни, в житті нерідко порушуються права і свободи людини. За перші чотири роки роботи

до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини звернулося понад 250 тис. осіб, серед яких – пенсіонери, інваліди, засуджені, державні службовці і навіть депутати, які скаржаться на порушення їхніх громадянських прав. Багато випадків є результатом недоліків у роботі судової системи, прокуратури, правоохоронних органів.

Унаслідок цього люди звертаються до Європейського суду з прав людини. За п'ять років до нього звернулося 7 тис. фізичних і юридичних осіб з України. Для порівняння: з Великобританії до Євросуду надходить близько 1 тис. заяв за рік, а з України – в 1,5 раза більше. Необхідно зробити все, щоб кожен чиновник зрозумів, яку шкоду він завдає державі, порушуючи права і свободи людини, породжуючи в неї недовіру до влади, до держави. Для подолання цих ганебних явищ не потрібні великі кошти. Треба, щоб зневажання людей, порушення їх прав і свобод, а тим більше шляхом зловживання службовим становищем, законодавчо кваліфікувалося як один з найтяжчих злочинів, що караються за законом. У країні має утверджуватися впевненість – дотримання громадянських і політичних прав гарантується державою, кожним державним органом, які перебувають під широким і дійовим громадянським контролем.

1. Урядовий кур'єр. – 2000. – 9 груд. – С. 5. 2. Статистичний щорічник України. 2002. – К., 2003. – С. 601. 3. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций // Новая постиндустриальная волна на западе. – М., 1999 – С. 377.

Надійшла до редколегії 11.10.04

В.І. Кондрашова-Діденко, канд. екон. наук

РИНОК ЗНАННЯ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Знання – сила
Френсіс Бекон

Розкрито зміст та охарактеризовано особливості ринку знання як квазіринку, визначено головні тенденції його розвитку.

The content and the features description of knowledge market as quasi-market was opened up, the main trends of its development were determined.

З останньої чверті XX ст. особливо активізуються культурно-соціально-економічні чинники розвитку світогосподарства, у результаті чого сформувалися нові феномени суспільного життя та з'явилися поняття: "нова економіка", "фінансоміка", "економіка, що базується на знанні", "інтелектоміка", "глобальна економіка" тощо. Як відомо, поява нових понять потребує їх осмислення. Глибоке і всебічне теоретичне осмислення, визначення смислового навантаження означених понять та їх ролі в сучасній економічній теорії – виклик часу.

Термін "нова економіка" з'явився в науковій літературі наприкінці 80-х – початку 90-х років XX ст. і відтоді "працює" в системі понятійно-категоріального апарату економічних наук, насамперед економічної теорії. Термін "нова економіка" нині по-різному тлумачать і характеризують. У даному словосполученні термін "нова" вказує на простір і час виникнення економіки, що відрізняється від економіки, яка функціонує в іншому просторі або яка функціонувала в інший час. При дослідженні даного явища саме слово "нова" не несе позитивного смислового навантаження, а, навпаки, відволікає дослідника від основи та особливостей сутнісного порядку. Адже в даному разі йдеться насамперед про якісно новий рівень у розвитку національної економіки, зумовлений відповідними якісними чинниками і зміненими умовами життєдіяльності суспільства.

У зазначений часовий період високорозвинені – індустріально і ринково – країни, які входять до "золотого мільярду" (у першу чергу США, Японія), розпочали ін-

тенсивний перехід до постіндустріального суспільства як якісно вищого рівня його культурно-економічного розвитку. Для даного рівня суспільного розвитку характерний тип виробництва у формі інтелектоміки.

У чому сутність інтелектоміки як явища і поняття? Що в ній є загальним, особливим і специфічним відносно тієї економіки, що розвивалась до кінця 80-х – початку 90-х років XX ст.? Які особливості інтелектоміки? Чи має вона ринковий характер? Якщо так, то ринок якого продукту є стратегічно важливим і необхідним? Власне ці питання і зумовлюють актуальність запропонованої статті, головну її мету і конкретизуючі останню завдання.

Актуальність даної статті, якщо коротко і лаконічно, полягає в тому, що дотепер у науково-теоретичній і практичній літературі відсутні чіткі і зрозумілі відповіді на поставлені запитання, визначення та особливості інтелектоміки в умовах ринкових відносин, що характерна для постіндустріального суспільства, яке на сучасному етапі активно розбудовується такими країнами, як США, Японія, Німеччина, Велика Британія тощо. Оскільки інтелектоміка ринкового характеру є економікою, яка базується на природному і штучному інтелекті та знаннях, то в системі ринків має обов'язково працювати і такий вид/форма ринку, як ринок знання. Означений ринок, як показує досвід розвитку інтелектоміки в США, Японії тощо, перебуває ще на стадії свого становлення, а, отже, вимагає теоретичного обґрунтування шляхів формування та методів його само-, корпоративного і державного регулювання. Теоретичні і практичні на-